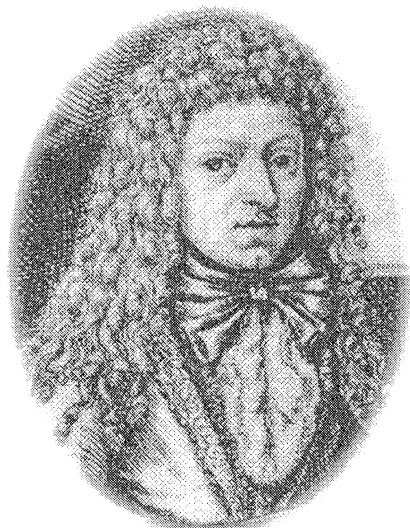

Méhes Balázs

Veni David — egy biblikus programszonátáról

Nem tudom hogy a zeneszerzők, vagy más tudósok rendjének hozott-e nagyobb dicsőséget. Tudós volt az isteni tudományokban (teológiában), a jogban, az ékeesszólásban, a költészetben, idegen nyelvekben, matematikában és a zenében.¹

Ha e két mondat alapján kellene kitalálnunk a fentebb leírt tudós nevét, minden bizonnyal komoly fejtörést okozna, pedig ez a nem mindennapi személyiséget sejtető jellemzés egy saját korában megbecsült, mással össze nem téveszthető „jelenségre” vonatkozott. Jakob Adlung² sorai egy olyan átlagon felüli képességekkel megáldott „kántort” méltatnak, akinek apja asztalos volt, s kinek nagyapja Csehország északi vidékéről menekült Szászországba az ellenreformáció elől. Ősei még a Kuhn nevet viselték, de hősünk és testvérei már Kuhnauként használták nevüket. Johann Kuhnau 345 évvel ezelőtt, 1660. április 6-án született Geisingben.

Tíz éves amikor Drezdába kerül, és a híres Kreuzschule bentlakó diákja lesz. Az oktatás magas színvonala biztos alapot jelentett a zenére fogékony fiú számára. Christoph Kittel udvari organista tanítványa, majd Alexander Heringk, a Kreuzkirche organistája ügyel zenei fejlődésére. Tehetségére az udvari karmester Vincenzo Albrici is felfigyel és lehetőséget ad az udvari zenekar próbáinak látogatására, ahol nemcsak a zenei impulzusok vannak rá hatással, hanem maga az udvar is. Ebben az időben kezd el olaszul és franciául tanulni.

1680-ban a drezdai pestis kitérésékor szülei hazahívják, ezt követően Zittauban folytatja tanulmányait, ahol

¹ Friedrich Wilhelm Riedel: „Johann Kuhnau”, in MGG. Kassel, Bärenreiter Verlag 1989.

² (1699–1762) német zenetörténész és teológus.

praefectus chori (a kórus első számú énekese) lett. Emellett helyettesíti az orgonistát, a gimnázium rektorának színdarabjaihoz kísérezőzenét ír, ebből a korszakából származik legkorábbi fennmaradt műve, egy ötszólamú motetta. 1682-ben bátyját követve Lipcsébe utazik, hogy jogot tanuljon. Két évvel később már ő a Tamás-templom orgonistája. Ez a szolgálat elegendő időt hagyott a jogi tanulmányokban való elmélyülésre. 1688-ban nyomtatásban megjelent *De Juribus circa musicos Ecclesiasticos* című disszertációja alapján felhatalmazták az ügyvédi teendők gyakorlására. A következő évben feleségül vette Sabine Elisabeth Plattner, aki nyolc gyermekkel ajándékozta meg. A század utolsó évtizede Kuhnau életének legboldogabb időszaka. Sikeres ügyvédként módjában állt billentyűs kompozícióinak saját, nem is csak egyetlen kiadásban való megjelentetése, melyek nemcsak egyetlen kiadást értek meg. Görög és héber filozófiával foglalkozott olasz és francia könyveket németre fordított, és emellett arra is jutott az idejéből, hogy a matematikában tovább képezze magát. Amikor 1701-ben Johann Kuhnaut a Tamás-templom kántorává³ választják, a lipcseiek nemcsak sikeres zeneszerzőt, orgonistát, hanem a tudományokban, nyelvészetben jár-tas tudóst, Adlung fent említett szavainak megtestesítőjét tisztelheték benne.

A nagy formátumú muzsikust körülvevő világ azonban más normák szerint gondolkodott. Kuhnau-nak végig kellett néznie, ahogy a „német zenekedvelők az olasz opera karjaiba omlanak”, ahogy a német zenét kiszorítja az olasz opera diadala. Ennek sajnálatos módon éppen a drezdaiak voltak a zászlóvivői. Nem csoda, hogy Kuhnau különös érzékenységgel viseltetett egykori Alma Materét is magáénak mondó városának „árulására”. A drezdai olasz opera terjeszkedése Lipcsét is elérte. Kuhnau az olasz ízlés diktatúráját, kritikátlan majmolását ellensúlyozni akarván, szatirikus regényt jelentet meg *Der musikalische Quak-salber* (A sarlatán muzsikus) címmel. A könyv pedig —nyilván szándékosan— éppen Drezdában hagyja el a nyomdát 1700-ban. Ugyanezen évben teszi közzé *Biblische Historien* című sorozatát, mely hat szonátát foglal magában. Sőt 1700-ban újra megtaláljuk a katalógusban a *Clavier-Übung* két kötetének először 1689-ben, illetve 1692-ben megjelent partitáit, valamint újra kiadatik az 1696-os *Frische Clavier-Früchte* (A billentyűs hangszer üde termései) című sorozata 7 szonátával. Ennek előszavában így ír:

Gyorsan termeltem őket, mint ahogy némely országban a hirtelen hőség hatására minden oly gyorsan nő, hogy egy hónappal a vetés után már aratni lehet. Amikor ezt a hét szonátát írtam, olyan hev fogott el, hogy többi munkám mellett naponta egy szonátával készültem el; hétfőn kezdtem hozzá s következő hétfőn készen voltam az egésszel. Csak azért említem ezt a körülményt, hogy ne várjanak itt valami különleges és ritka értéket. De az ember nem vágyik mindig

³ Akkoriban a *Thomascantor*-tól elvárták, hogy istentiszteleti zenét, kantátát komponáljon, és azokat be is tanítsa; irányítsa a kórus és zenekar életét nemcsak a Tamás-templomban, hanem a Nikolai-templomban is, ahol az orgonákat is felügyelte. A városi fúvósok és vonósok vezetése is őt terhelte az egyetemi ünnepek zenei tevékenységeivel együtt. A *Thomaskantor* feladatai közé tartozott ezentúl a Tamás-iskolában való tanítás, pl. a felső négy osztály énekkortatása.

rendkívüli dolgokra; gyakran éppoly gyönyörrel esszük kertünk egyszerű gyümölcsseit, mint a legritkább és legkülönlegesebb gyümölcsöket, noha ezek jóval drágábbak és távolról jönnek. Tudom, akadnak ínyencok a zenekedvelők közt, akik csak azt becsülik, ami Franciaországból vagy Itáliából jön — különösen, ha szerencséjük lehetővé teszi ezeknek az országoknak a levegőjét. Munkám gyümölcse mindenkinek rendelkezésére áll; akinek nem ízlik, keressen mást magának. Ami a kritikát illeti, annak nem lesz híja, de a tudatlanok mérge nem árthat neki többet, mint az érett gyümölcsnek az, ha megcsípi a dér.⁴

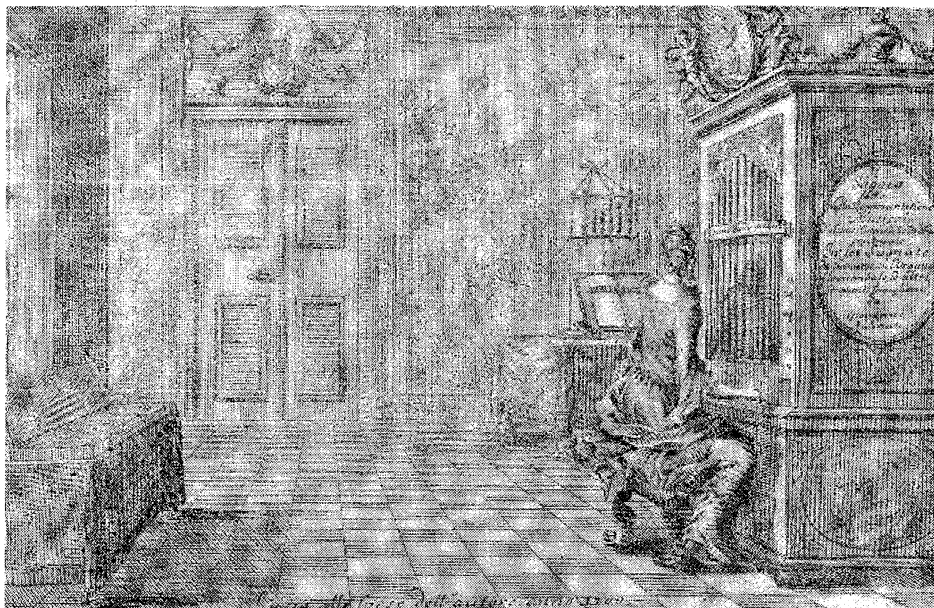
Kétségtelen, hogy e szavak rokonszenvessé teszik ezt a szerény, de tehetőségének tudatában lévő, humorosan és egyben ironikusan fogalmazó zeneszerzőt. Talán ez az irónia hajtja akkor is, amikor biblikus program-szonátainak feliratait, a kottába írt magyarázó megjegyzéseit oldalról oldalra haladva olaszul írja a kottapapírra. Az is felmerülhet az olvasóban, hogy nem véletlen, ha a gyűjtemény első szonátája Dávid és Góliát párviadala lett, melyben Isten harcosa küzd a filiszteusok hőisével. Mintha csak Kuhnau zenei apológiája jelenne meg előttünk. A XXI. századi muzsikusz persze megjegyzi: Hiszen ez áthallás: Schumann Davidsbündler-e⁵ a XVIII. század hajnalán?! Tény, hogy Kuhnau levélben fordul a lipcsei tanácshoz a köznevelés érdekében, amelyet nemcsak a külföldi művészet igézete veszélyeztetett, hanem az operát kísérő könnyű kereset és élvezet vonzása is, erkölcsi romlásba döntve a lipcsei iskolák fiatalságát.⁶ Miközben a tanács semmit sem tett, az „olaszosok” és operájuk elragadják Kuhnau legjobb templomi énekeseit. Kell, hogy jöjjön egy Dávid, aki nem engedi, hogy a Góliátok gyalázzák az élő Isten seregét! (1Sám 17, 26)

A német nyelvű címlap után az alábbi rézkarcot találjuk a Denkmäler Deutscher Tonkunst IV. kötetében. A kép Kuhnau bibliai program-szonátainak születését mutatja: a valószínűleg Musicát megszemélyesítő női alak a nyitott Szentírásból (Biblia Sacra) olvasva zenei hangokban mondja el a történetet, orgonán játszva adja elő, jeleníti meg a bibliai cselekményt. A hangszer oldalán olvashatjuk a címlap olasz változatát, amely nemcsak fordítás. A németek számára „auff dem Claviere zu spielen” (Clavieron játszani) ajánlás, olaszul kiegészül a „Da suonarsi su l’organo, Clavicembalo ed altri Strumenti somigliant” (orgona, clavicembalo vagy más hasonló instrumentumok által megszólaltatva) magyarázattal. Ez a kétnyelvűség végig, valamennyi szonátában megtalálható. A kottasorok között olasz feliratokat, a szonáták előtt német nyelvű ismertetőt talál a zenekedvelő. A sípmezőt átfogó felirat: „Dum ludo alludo” (Míg játszom, játszadozom) mutatja, hogy e művek megszólaltatása nem teher, hanem egyszerűen a szöveg „könnyed” örömteli megjelenítése.

⁴ Romain Rolland: *Zenei utazások a múlt birodalmában*. (Ford. Benedek Marcell) Budapest, Zene-műkiadó Vállalat 1960. 9.

⁵ Schumann képzeletében a múlt értékeire építő, haladó zeneszerzők csoportja szövetséget alkot, ezt nevezte ő Dávid-szövetségnek, ami szemben áll a zenei középser „filisztereivel”. Schumann zenekritikai írásait a Neue Zeitschrift für Musik hasábjain 1834-től jelentette meg Lipcsében.

⁶ Romain Rolland: *Zenei utazások ...* 10.

Il Saggio fatto Nella Rappresentazione Musicale D'alcune histoire della biblia contenute In sei Suonate Da suonarsi sul'organo, Clavicembalo ed altri Strumenti somiglianti. Da Giovanni Kuhnau.⁷

Musicalische Vorstellung Einiger Biblischer Historien in 6 Sonaten auff dem Claviere zu spielen Allen Liebhabern zum Vergnuegen Versuchet von Johann Kuhnauen Anno MDCC.⁸

A hat szonáta a következő történeteket festi meg: 1. Dávid és Góliát párharca (1Sám 17–18), 2. Dávid zenével gyógyítja Saul (1Sám 16), 3. Jákób házassága (Gen 28–29), 4. A halálos beteg Ezékiás gyógyulása (2Kir 20), 5. Gedeon, Izráel fiainak megmentője (Bírák 6–8), 6. Jákób halála és temetése (Gen 49,33skk)

Az első szonátában Kuhnau három tételt szentel a szereplők bemutatására. Először a félelmetes óriást festi meg meglehetősen hatásos módon. A csaknem 3 méteres filiszteus erejét fitogtatja, a lábával dobog. A dobogás zenei effektusát az alsó szólam ismétlődő hangjai jelenítik meg, gyakran monoton jelleget hordozva: a szerző nem különösebben összetett személyiségként látta Góliátot. Góliát érveinek egyedüli meggyőző ereje —testi fölényén túl— mondanivalójának, gyalázkodásának és henccegésének ismételtetésében áll: egyes hangok, oktávok és tömör akkordok szajkózását tapasztaljuk.

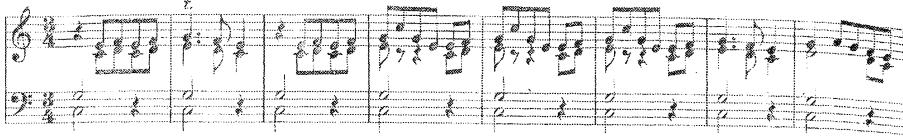
⁷ Ízelítő néhány bibliai történet zenei megjelenítéséből 6 szonátában orgona, clavicembalo, vagy más hasonló instrumentumok által megszólaltatva, készítettet Giovanni Kuhnau által.

⁸ Néhány bibliai történet zenei ábrázolása 6 szonátában, hogy clavieron játszassék minden műkedvelő öröme, megkísérelve Johann Kuhnau által.

Izráel népe mégis hatása alá kerül. A bibliai elbeszélésből tudjuk, hogy Dávid értetlenül áll a nép tehetetlenségével szemben, hiszen Isten nem hagyja, hogy nevét és népét gyalázat érje. Izráel fiai mégis inkább hisznek az „idegen szónak”, mint atyáik Istenének. Remegésük (tremorare) zenei megjelenítése egyrészt a hang-párok pulzálása, másrészt a kemény kromatikus menet (passus duriusculus) révén történik. Azonban Kuhnau nem elégszik meg ennyivel. Néhány taktusnyi bevezető után egy korált ültet a remegő nyolcadokra: a hatodik bűnbánati zsolttár (130.) szövegére írt Luther korál, az „Aus tiefer Not schrei' ich zu dir” (A mélységből kiáltok hozzád) szólal meg a felső szólamban. A Biblia ebben a történetben nem ír a zsidók bűnbánatáról, csak félelméről, ám az isteni tudományokban jártas elme továbblép, bűnbánó imádságot ad a zsidók szájába, hiszen a filiszteusokkal való harc több esetben Izráel népének bűne miatt adatott, tehát idekíváncozik: Bűnösök hozzád kiáltunk, Úr Isten könyörülj rajtunk!

Ezt követően ismerkedünk meg Dáviddal, aki alig várja, hogy szembeszállhasson a pökhendi óriással. Góliát egyszerű monoton témájával szemben az ifjúnak dallamot, muzsikushoz illő témát szán a zeneszerző, mégpedig terc-párhuzamban. Dávid nincs egyedül, vele együtt mozog a másik szólam is, vagy talán Dávid mozog együtt az elsővel?

Il Coraggio di David, ed il di lui ardore di rintuzzar l'orgoglio del nemico spaventevole, colla sua confidenza messa nell'ajute di Dio.

A gyűjtemény egyik elemzője⁹ szerint a Bibliai Szonátákban a figuratan valóságos kompendiuma, kivonata rejlik. Viszont annak ellenére, hogy Kuhnau feliratai összefoglalják a tételek programját, sok esetben vitatható az egyes figurális elemek értelmezése. Példaként említi Dávid ezen portréját, ahol a 4. ütem kétszeri megismétlése (amely a retorikában valaminek a kiemelését, hangsúlyozását [emphasis] célozza) nyilván nem ötlethiányból fakad. Az a kérdés csak, hogy a felirat három lehetséges fogalma közül melyiket kívánja a szerző nyomatékosítani. Dávid szívbeli bátorságát és vágyát, hogy letörje az óriás büszke vakmerőségét? Gyermeki bizalmát Isten segítségében?

⁹ Vö. Wolfgang Reich: „Semantische und formale Gestaltungsprinzipien in den «Bibilischen Historien» von Johann Kuhnau”, in *Archiv für Musikwissenschaft* XV. 1958/4. 281.

Il combattere fra l'uno e l'altro e la loro contesa.

vien tirata la selce colla
fronbela nella fronte del Gigante. casca Goliath.

La foga de' Filistei, che vengono persequitati ed ammazzati da' Israeliti.

A két ellenfél már bemutatott témája csap össze a 4. tételben. A meginduló izomkolosszus basszusban dobogó témája felett megjelenik Dávid melodikus motívuma tükörfordításban. Egyszer egyikük, másszor a másikuk témája kerekedik felül szólamcsereivel. Már-már úgy tűnik, „Dávid terci az óriás mellé állnak”, hiszen a dallam alul egyszólamú, a kopogó figura corta pedig tercekben zakatol, ám ismét Dávid témája győzedelmeskedik. Egyszer csak paritytyájából kiröppen a kő, és leteríti Góliátot. A kétszer meglendített fegyverből nyílegyenesen zúgó követ különböző irányú futamokkal illusztrálja Kuhnau. És természetesen nem maradnak el a zenei retorikus figurák: a kő által leírt pályát tirata, a becsapódást cadence, Góliát elesését a kopogó ritmus majd 2 oktávot zuhanó katabasisa, halálát pathopoiia, ez esetben egy kétszeresen

alterált II kvint-szext akkord jelzi. Végül egy fájdalmas trillo¹⁰-szerű láncolat enyhül meg a záró F-dúrban.

Az ötödik tétel a filiszteusok megfutamodását mutatja be gyorsan mozgó tizenhatodokkal. Kuhnau itt a zenei formát is ennek megfelelően választja meg: fúgát¹¹ komponál. Az izraeliták úzbe veszik a menekülőket és utolérván levágják őket. Ezt az utolsó három, szünetekkel elválasztott akkord teszi félreérthetlenné.

Az örvendezés három záró tételben való megzenésítése a győzelmet valószínűs diadalünneppé teszi. Először a hazatérő katonák örömét szemléljük, amelyben a gigue-szerű karakter ellenére sem a tánra, hanem sokkal inkább a győzelem feletti öröme kerül hangsúly. A tétel jellegzetes ritmusképletében ott lüktet a VITTORIA győzelmi kiáltás. A diadal hírére nők sietnek ki a városból, énekelve és körtáncot járva ünneplik Dávidot. A Bibliában ez az esemény nem közvetlenül tartozik a párharc történetéhez, Kuhnau mégis hozzá illeszti. Az asszonyok dobbal és húros hangszerekkel muzsikálnak, Kuhnau szerint koncertet adnak, s ha már concerto, akkor legyen többkórusos: a bevezető ütemek dobos utánpótlás szignálja után két csoport felelgetését, versengését halljuk. Végül mindenki, harcosok városlakók galliard-ot járva mind-mind tánra perdülnek örömükben. Kuhnau német tételcímében H. L. Hassler híres ballójára emlékeztető szöveget olvasunk: „Tanzen und Springen”. A két tétel első sorának ütemszáma megegyezik, és mindkettőben az ismétlőjel előtt hemiola erősíti a zárlatot, e sor a tétel végén visszatérve az egész szonátát tetőzi be.

Johann Kuhnau mint muzsikusként kétségtelenül a régi német művészet egyik oszlopa. Keiser, Telemann és Händel mellett Scheibe¹² a század négy legnagyobb zeneszerzője közé sorolja. Nem csoda, ha maga J. S. Bach nem csak közvetlen hivatali elődjének, de mintaképének is tekintette. Ismerte, tanulmányozta műveit, sőt Kuhnau olyan mintát adott Márk-Passiójában, mely érvényes maradt Bach számára is.¹³ A tudós előd munkásságának nyilvánvaló szerepe volt abban, hogy Bach megírta saját négy kötetes Clavier-Übungját.

Johann Kuhnau korának gyakori zenei tévelygése ellenére sem kételkedett ügyének végső győzelmében,¹⁴ s mint ilyen, bátorító példa lehet a ma egyházzenesészeinek szolgálatában.

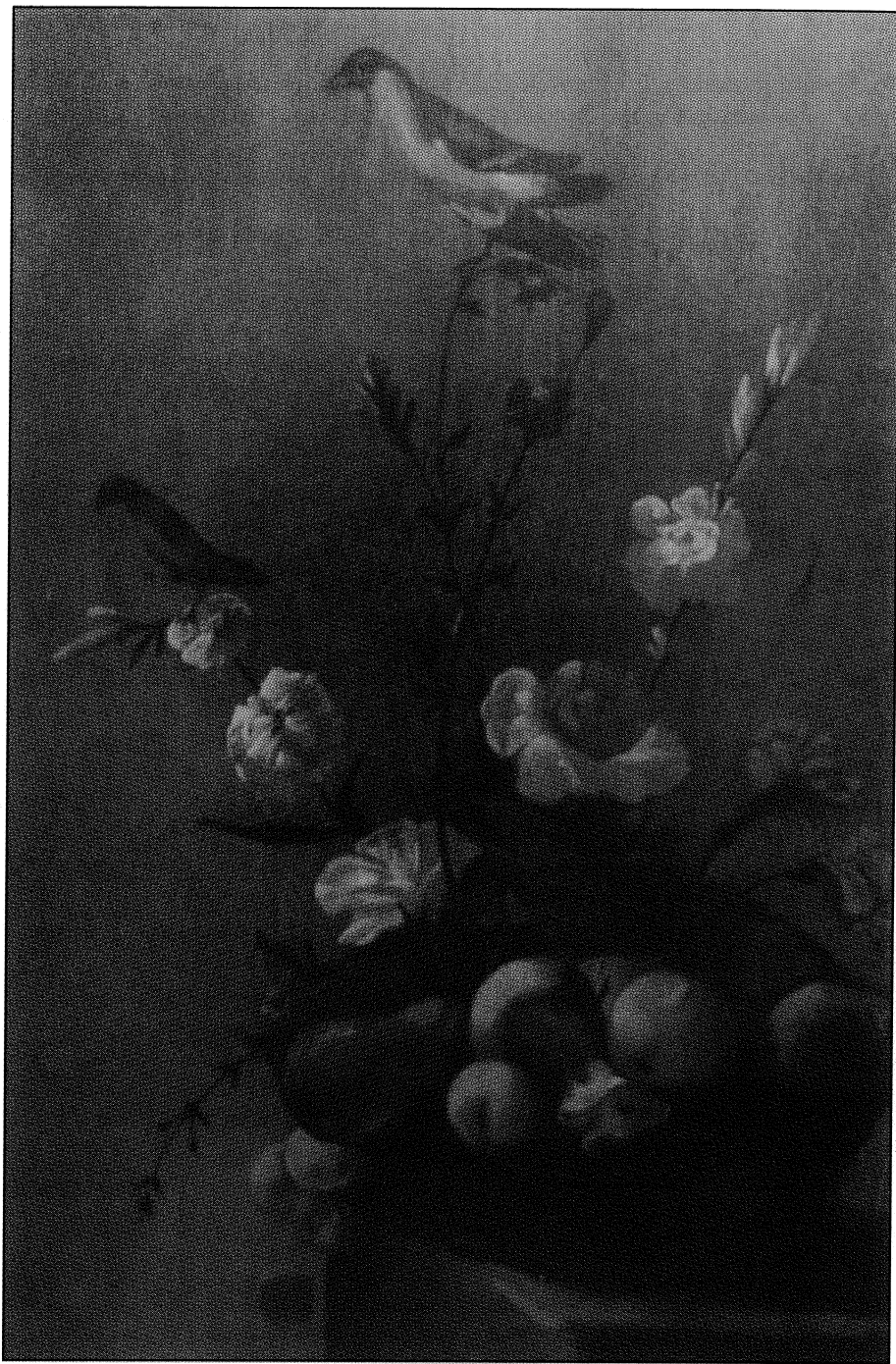
¹⁰ A trillo a korai olasz operákból ismert hangismétléses díszítés.

¹¹ A fúga szó jelentése: futás.

¹² Johann Adolf Scheibe (1708–1776) német zenetörténész és zeneszerző.

¹³ Christoph Wolff: *Johann Sebastian Bach, a tudós zeneszerző*. Budapest, Park Könyvkiadó 2004. 333.

¹⁴ Romain Rolland: *Zenei utazások...* 8., 10.

Természeti jelenetet ábrázoló festmény a restaurált pusztaszabolcsi barokk orgona kivehető ajtajáról. Lásd következő cikkünket!